

Sadullayeva Vazira Ismatovna

Osiyo xalqaro universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**BUXORO TA'LIM TIZIMIDA ATAULLOH XO'JAYEV FAOLIYATI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro ta'lim tizimida Ataulloh Xo'jayev faoliyati, hayoti, siyosiy va ijtimoiy sohadagi faoliyati xususidagi fikrlar ilmiy jihatdan dalillangan. Turkiston yoshlarining xorijda ta'lim olishi bilan bog'liq jarayonlar mazkur maqolada qisman ifodalangan.

. **Kalit so'zlar:** Jadid, ta'lim tizimi, Turkiya, Germaniya, xalqaro aloqalar, ta'lim tizimi, konfrensiya, maktab, madrasa. oliyta'lim, talaba, pedagogika, metodika, tajriba, kompetensiya, innovatsiya, integratsiya, hamkorlik, raqamlashtirish, interfaollik, mustaqillik, kreativlik, samaradorlik.

ATAULLOH KHOJAYEV'S ACTIVITIES IN THE BUKHARA EDUCATION SYSTEM

Abstract. This article presents scientifically substantiated insights into the life and activities spanning the educational, political, and social spheres—of Ataulloh Khojayeve within the Bukhara education system. It also outlines the processes associated with the education of Turkestan youth abroad.

Keywords: Jadid, education system, Turkey, Germany, international relations, conference, school, madrasa, higher education, student, pedagogy, methodology, experience, competence, innovation, integration, cooperation, digitalization, interactivity, independence, creativity, efficiency.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АТАВЛЛЫ ХОДЖАЕВА В БУХАРСКОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье научно обосновываются идеи о деятельности, жизни, политической и социальной сфере Атауллы Ходжаева в бухарской системе образования. В статье частично выражены процессы, связанные с образованием туркестанской молодежи за рубежом.

Ключевые слова: Джадид, система образования, Турция, Германия, международные отношения, система образования, конференция, школа, медресе, высшее образование, студент, педагогика, методология, опыт, компетентность, инновации, интеграция, сотрудничество, цифровизация, интерактивность, самостоятельность, креативность, эффективность.

Kirish (Introduction). Ataulloh Xo'jayev Buxoro jadidchilik harakatiga birinchilardan bo'lib kirib kelgan harakat yo'lboshchilari Mirzo Abduvohid Burhonov (1875-1934), Mirza Siroj Hakim (1877-1914), Usmon Xo'ja Po'latxo'jayev (1878-1968), Abduqodir Muhiddinov (1892-1934), Muso Saidjonov (1893-1937) kabilar bilan bir davrda faoliyat boshlaganligi, ularning safdoshi ekanligi, jadidlarning ilk tashkilotlari ("Tarbiyayi atfol", Buxoro jadidlar partiyasi) faoliyatida ishtirok qilganligi, Istanbul ta'limidan so'ng (1909–1913) Buxoro amirligining turli bekliklarida (Qarshi, Shahrisabz, Qorako'l, G'uzor, Chorjo'y) yangi usul maktablari ochib maorifchilik va maktabchilik harakatida faol ishtirok etganligi. Ataulloh Xo'jayev boy savdogar oilasida tavallud topganligi, moddiy jihatdan xonadon sarbast bo'lganligi kabi imkoniyatlardan foydalanib, otasi uni shaxsiy muallimlarga yollab o'qitgan, maktab va madrasa ta'limini olgan. Bu haqda Ataulloh Xo'jayevning nevarasi tarix fanlari doktori, professor S.I. Inoyatov (1938–2024)

- 44 bilan qilingan uch bor shaxsiy suhbatda Ataulloh Xo‘jayevning yoshlikdagi ta’lim olishi, u o‘qigan o‘quv dargohlari haqida so‘ralganida quyidagi ma’lumotlar berildi: Ataulloh Xo‘jayev Buxoro shahrining Hovli Poyon mahallasi Gulrez 13-uyda yashaganligi, otasining uyida shaxsiy o‘qituvchilardan ta’lim olganligi, diniy ilmlardan ham yaxshigina bilimga egaligi haqida ma’lumot berildi. Bu masalaga aniqlik kiritish kerakligi professor tomonidan alohida ta’kidlandi. Otasining savdo ishlariga yordam berish orqali akasi Usmon Xo‘ja bilan Turkiston mintaqasidagi o‘nlab shaharlarda bo‘lgan. Tarixiy manbalarda 1909-yil dekabr oyida Abdurauf Fitrat tomonidan Istanbulda tashkil etilgan uyushma nomi manbalarda “Buxoroda barcha kishilar orasida foydali ilmlarni tarqatish jamiyati”, “Buxoro ta’limi maorif xayriya jamiyati”, “Buxoro jamiyati xayriyasi” kabi turli nomlar bilan keltirilgan. Bu jamiyat qarorgohi Istanbul shahri, Vazirxon ko‘chasida joylashgan bo‘lib, uning Nizomnomasi “Matn” tipografiyasida bosilib, 4 bob, 14 moddadan iborat bo‘lgan. Jamiyatning bosh organi Kengash bo‘lib, 14 nafar doimiy a’zosi bor edi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Bu o‘rinda F.Xo‘jayev Ataulloh Xo‘jayev va uning safdoshlari xorijsa ta’lim olib qaytganlaridan so‘ng, ichki islohotda faqat madaniy-ma’rifiy masalalar emas, balki siyosiy tuzumni ham isloh qilish zarurligini anglab yetganligiga ishora qiladi. Ular amirlikning barcha jabhalarida islohotlar o‘tkazish orqali zamonaviy taraqqiyotni ta’minlash mumkinligi bilan bog‘liq maqsad va vazifalarni ilgari surgan. Umuman, Ataulloh Xo‘jayevning maktabchilik faoliyati haqida mulohaza yuritilar ekan, bu haqda arxiv manbalarida ham ma’lumotlar keltirilgani alohida e’tiborga loyiqdir. Buxoro qo‘shbegisi arxiv fondi bilan bog‘liq bir hujjatda: “1912-yil 9-oktabrida Chorjo‘yda Otaxo‘ja yangi usul maktabi ochilg‘on. Bu maktabg‘a Chorjo‘y hokimi tomonidan xayriya qiling‘on. Maktab Usmon Xo‘ja, Latifxo‘ja, Mullo Abulqosim, Mukammiliddin Maxsum, G‘iyos Maxsum Husayn, Abdulvohid Munzim, Mullo Homidxo‘ja, Eson Hamidxo‘ja, Mulla Vafo, Abdurauf Fitrat (jami 57 kishi) maktablaridan biridir. Ataulloh Xo‘jayev maktablarida kambag‘al bolalarni tekin o‘qitish asnosida o‘z o‘quvchilari savodini qisqa muddatda, ya’ni 3-4 oy ichida chiqardi. Ularga dunyoviy va diniy ta’limdan birdek ta’lim berish joriy etildi. O‘quvchilar stol-stul bilan ta’minlangan yorug‘ sinflarda tahsil olishi ta’minlandi. Ataulloh Xo‘jayev maktabida 1 kunda 4-5 soat saboq bo‘lib, har bir soatlik saboqdan so‘ng o‘quvchilarga 5-10 minut tanaffus berilgan, jug‘rofiya, tarix darslari globus, xarita kabi ko‘rgazmali vositalar bilan yo‘lga qo‘yilgan.

Ataulloh Xo‘jayev XX asr boshlarida nafaqat ma’rifatparvarlik, qolaversa, jadidchilik, taraqqiyparvarlik harakatida ham munosib ishtirok etdi. Uning Buxoroda 1908-yilda vujudga kelgan “Tarbiyayi atfol” (Bolalar tarbiyasi), 1910-yilda shakllangan “Yosh buxoroliklar” harakati, 1917-yil apreldagi namoyish kabi voqealardagi ishtiroki bilan bog‘liq jihatlarni alohida qayd etish mumkin. Ataulloh Xo‘jayev Buxoro amirligidagi siyosiy vaziyat tufayli muhojirlikda yashadi. U Yangi Buxoro (Kogon), Samarqand va Toshkent shaharlarida yashashga majbur bo‘lgan paytlarda, 1917–1920-yillarda, Buxoro taraqqiyparvarlik rivojiga o‘zining munosib hissasini qo‘shdi. O‘ziga qilingan nohaq tuhmat va bo‘htonlarga qaramay e’tiqodi va ezgu maqsadlari yo‘liga sobitqadam turdi hamda mustaqil fikridan qaytmadi. Shu tufayli 1920-yil kuzidan so‘nggi voqealar uning fikrlari va g‘oyalari haqiqatan yiroq emasligini isbotladi.

Maqsad va uni asoslash. Tadqiqotning maqsadi — Ataulloh Xo‘jayevning ilmiy ishlari, maktab ta’lim tizimidagi faoliyati, uning maktab, madrasa tizimidagi faoliyati xoriijiy davlatlarning ta’lim tizimidagi Turkistonlik yoshlarning faoliyati xususidagi fikrlar ilmiy jihatdan maqsadlari aniq belgilab berilgan. Ataulloh Xo‘jayevning BXSР hukumati tarkibidagi faoliyati arxiv manbalari orqali tahlil qilinar ekan, uning bir lavozimdan ikkinchi lavozimga tez-tez o‘tkazilib turilgani, 1920–1923-yillarda Qarshi viloyati inqilobiy qo‘mitasi raisi (1920), qisqa muddat BXSР Ichki ishlar xalq noziri (1920-1921), BXSР Nozirlar Sho‘rosi raisining o‘rinbosari (1921–1923), BXSРning Moskvadagi muxtor vakili (1922-yil yanvar–avgust), BXSРning Nozirlar Sho‘rosi raisi vazifasini bajaruvchi (1922-yil avgust–noyabr), Tashqi ishlar xalq noziri (1923) kabi bir qator lavozimlarda ishtiroki, hukumat topshirig‘i bilan Sharqiy Buxoro va bir qator viloyatlarda mas’ul shaxs sifatida qator komissarliklar tarkibida safarlarda bo‘lishi ko‘zga

tashlanadi. Hatto, Atoulloh Xo'jayev bir paytning o'zida 2-3 ta lavozimda faoliyat yuritganini arxiv hujjatlari tasdiqlaydi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. XIX asrning oxiri – XX asr boshlariga kelib, Turkiston mintaqasida mahalliy millatlar taqdiriga tahdid soluvchi o'ta qaltis va og'ir ichki tarixiy muhit paydo bo'ldi. Bir tomondan, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati bo'lsa, boshqa tomondan, musulmon mutaassibli (konservatizm va bid'at) kuchaydi. Millatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoli hamda ma'naviyati tubanlashib, marginalizatsiya holati vujudga keldi. Shuningdek, din peshvolari orasidagi mutaassib vakillarda yangilikka, dunyoviy ma'rifat va taraqqiyotga qarshilik ham avj oldi. Tabiiyki, bunday holat Buxoro amirligini ham chetlab o'tmadi. Shunday bir murakkab va og'ir vaziyatda tarix sahnasiga xalq erkinligi, milliy istiqloq, hurriyat uchun kurashuvchi, ilmsizlik, jaholat, qoloqlikka qarshi kurash bayrog'i ostida ma'rifatparvar, taraqqiyparvar jadidlar maydonga chiqishdi. Shunga qaramay, Buxoro amirligi XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida ham bir qator yo'nalishlarda o'zining o'tmishdagi yuqori mavqeyi va o'rnini bir qadar saqlab qolgan bo'lib, amirlik iqtisodiy hayotida asosiy o'rin tutgan paxtachilik, qorako'lhilik, sug'orma dehqonchilikning boshqoli (donli) ekinlar yetishtirish, polizchilik va sabzavotchilik sohalarida mo'l-ko'l hosil olinardi. Ayniqsa, protektorat sharoitida yashashga qaramay, aholi orasida ichki va tashqi savdoda nafaqat Buxoroda, qolaversa, jahonga mashhur savdogar va tadbirkorlar yetishib chiqqanligi alohida e'tiborga loyiqdir. Buxoro savdogarlari Rossiya imperiyasining Moskva, Sankt-Peterburg, Irbit, Nijniy-Novgorod, Yevropaning Leypsig (Germaniya), Parij, Sen-Jermen (Fransiya), Amsterdam (Gollandiya), London (Angliya) yarmarkalarida minglab partiyada qorako'l terilari bilan savdo qilishardi. Ushbu shaharlardagi yarmarka va bozorlardagi buxoroliklarning bir qator do'konva rastalari mavjud edi. Buxoro amirligidagi savdogarlar Eron, Afg'oniston, Hindiston va Yaqin Sharqdagi arab davlatlarida ham yuksak nom qozongan edilar. XIX asrning ikkinchi yarmida Buxorodagi mashhur savdogarlardan biri Po'latxo'ja Karomatullohxo'ja o'g'li bo'lib, uning savdo do'konlari nafaqat Buxoroda, shuningdek, Turkiston mintaqasining O'sh, Marg'ilon, Chimkent kabi shaharlarida ham mavjud bo'lgan³¹. Po'latxo'ja Karomatullohxo'ja xonadonida 1880-yilda ikkinchi farzand Atoulloh Xo'jayev (1880–1937) dunyoga keldi. Atoulloh Xo'jayevning akasi Usmon Xo'ja ukasidan ikki yosh katta bo'lib, 1878 yilda tavallud topgandi.

Xulosa qilib aytganda, ayyorlashda, avvalo, uning hayoti, ilmiy yoki ijtimoiy faoliyati, asarlari va jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasini ishonchli tarixiy hamda ilmiy manbalar asosida o'rganish muhimdir. Shaxs faoliyatiga ilmiy baho berishda biografik ma'lumotlarning aniqligi, birlamchi manbalar, ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy tarixshunoslikdagi qarashlar o'zaro taqqoslanishi lozim.

Ilmiy nuqtayi nazardan, Ataulloh Xo'jayev haqidagi tadqiqotning asosiy ahamiyati uning faoliyatini muayyan tarixiy davr, ijtimoiy-siyosiy muhit va madaniy jarayonlar bilan bog'liq holda tahlil qilishdan iborat. Bunda shaxsning qarashlari va amaliy faoliyati alohida hodisa sifatida emas, balki o'z davrining ijtimoiy ehtiyojlari va tarixiy sharoiti bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Садриддин Айний. Эсдаликлар. – Ташкент, 1963–1965. VIII томлик. 7.
2. Сборник статей к десятилетию Бухарской и Хорезмской революции (воспоминания участников Бухарской и Хорезмской революции). – Ташкент: Узбекское государственное издательство, 1930. – 83 с.
3. Трагедия Среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка, 1929–1955 гг. Документы и литературы. – Ташкент. I–III / Сост: Р.Т.Шамсутдинов, Б.М.Расулов. Под ред. Д.А.Алимовой. – Ташкент: Шарк; 2006. Том I. – 656 с., Том I. – 496 с. Том III. – 352 с.
4. Иноят С., Ражабов Қ. Бухоролик катагон килинган уч буюк сиймо: тарих ва такдир. (Отаулла Хўжаевнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар). 3-китоб. – Бухоро: Дурдона, 2023.